

A CANNAE-I CSATA¹

Tóth Gyula fhdgy.

I.

A történetírás az ókortól napjainkig, de különösen az utolsó évszázadban behatóan foglalkozott a második pún háború eseményeivel. Számos könyv, tanulmány méltatta a rómaiak és a karthagóiak nagy hadvezéreit, Scipiot és Hannibált, vizsgálta a közel két évtizeden át dúló küzdelem legfontosabb epizódjait. Mi volt e különös érdeklődés oka? Találunk-e ebben a több mint kétezer évvel ezelőtt lejátszódott véres háborúban, annak vezetésében olyan jelenségeket, amelyek hatással voltak a legújabb kor hadművészetének fejlődésére? Mit tudtak felhasználni a burzsoá katonai teóriák a Cannae-i csata tanulásaiból? Szükséges-e felelevenítenünk évezredek homályából e véres nap tanulságait?

E kérdésekre számos esetben próbáltak választ adni a burzsoázia katonai szakértői, és a legtöbb esetben hasonló eredményre jutottak. Munkáikban lepleleztelen bámulattal csodálták az ókor e valóban kiemelkedő hadvezéré, Hannibált, és a díszítő jelzők elismételhetetlen sokaságával halmozták el. Miért? Hannibál iránti vak rajongásukat céljaik eléggé megmagyarázzák. Könyvtárak betöltő irodalmuk elismerése ugyanis annak a hadvezérnek szült, akinek a terveiben és tetteiben az ő rosszul sikerült elgondolásaik, más népek ellen intézett gyalázatos ortámadásaik „örökké érvényes“ elveit vélték felfedezni. A tíz- és tízezer holttessel borított Cannae-i csatatér képe úgy élt bennük, mint követendő, utánzásra méltó példa, minden idők hadművészetének magasiskolája. Hannibál Cannae-i dicsőségéről álmodoztak a XIX. és XX. század burzsoá hadvezérei: Moltke, von Schlieffen és a még náluk is hangosabb hitlerista vezérkar. A porosz junkerek, a fasiszta tábornokok képzelete Apulia mezőit, a Cannae-i csata színhelyét járta, amikor 1870-ben, 1914-ben, 1939-ben új háborúk terveit kifőzték.

A Cannae-i csata, a bekerítés és tökéletes megsemmisítés klasszikus példája kétségtelenül felfrissítette, fejlesztette a burzsoá hadművésze-

¹ Ez a tanulmány az eddig kiadott források és megjelent tanulmányok alapján, elsősorban hadtörténelmi szempontból kívánja megvilágítani a Cannae-i csata eseményeit. Célunk nem apró részletkérdések elemzése, hanem az ókor e nagy csatájának általános megrajzolása volt.

tet, de csak bizonyos ideig. Bár a Cannae-i csata legnagyobb burzsoá szakértője, von Schlieffen hangsúlyozta azt, hogy a Cannae-i elveket nem lehet sematizálni, mégis ő maga hirdette elsősorban a hadművészet elveinek „örökérvényűségét“, azt, hogy „a megsemmisítő csatát ugyanazon az alapon végre lehet hajtani, mint azt Hannibál akkor tette.“² A Cannae-i csata tanulságainak alkalmazása a német hadvezetés számára az 1870—71-es francia—porosz háborúban komoly sikert eredményezett.³ De a tanulságok merev alkalmazása, sematizálása, miként azt a német hadvezetés az első és második világháborúban tette, ismételten azt példázta, hogy az imperializmus korában a burzsoá hadművészet, hadtudománya egészéhez hasonlóan, reakcióssá vált. Ebben az időszakban már a haladás tagadása, az elavulthoz való görcsös ragaszkodás, a realitással mit sem törődő kalandorság váltak jellemző vonásaivá. A Cannae-i csata bekerítési sémáját demoralizált és ennek következtében gyenge ellenállást kifejtő hadseregek ellen fel tudták használni, (pl. az első világháborúban Tannenbergnél, a második világháborúban a francia és lengyel hadseregek ellen), de ez a séma azonnal csődöt mondott, mihelyt fejlettebb, nagyobb erkölcsi és anyagi fölényben álló hadsereg ellen kísérelték meg végrehajtását. Hannibál hadművésze, amelyet a múlt század közepén még helyesen értékelték a katonai teoretikusok, az imperializmus korában, különösen von Schlieffen terveinek nyomán, a német militarizmus kalandorterveinek legfőbb tényezőjévé vált. A kalandortervekkel együtt természetesen ennek az esz-köznek is feltétlenül el kellett buknia.

Már a burzsoá haditudománynak ez az állásfoglalása is indokoltá tenné, hogy alaposan, részletesen foglalkozunk a Cannae-i csata történetével. Ezt azonban nemcsak ezért kell megtennünk! A Cannae-i csata fontos lépés a hadművészet fejlődésében. Hannibál ugyanis merészen és bátran újat alkotott, szakított az ókor addigi háborúiban követett, bevált elvekkel, túlhaladt az ókor addigi csatáiban alkalmazott hadművészeti elveknél. Érdeklődésünknek ez a másik oka. Munkánk legfőbb célját azonban Sztálin útmutatása határozza meg: „Bírálnunk kell-e Clausewitz katonai tanát lényegében? Igen, kell. Ügyünk érdeke és a mai katonai tudomány arra kötelez, hogy élesen bíráljuk nemcsak Clausewitzot, hanem Moltkét, Schlieffent, Ludendorffot, Keitelt és a német

² G. A. von Schlieffen porosz tábornagy, vezérkari főnök (1833—1913) a német katonai ideológia egyik megteremtője. „Cannae“ c. tanulmánya a német militarizmus legszámottevőbb alkotása. Használt kiadása: Generalfeldmarschall Graf Alfred v. Schlieffen: Cannae (Mittler und Sohn, Berlin, 1925.) A fenti megállapítás munkája 3. oldalán található.

³ A francia-porosz háború német hadvezetésének részletes elemzését l. Engels: Feljegyzések a háborúról. (Cikkek az 1870—71-es francia-porosz háborúról. Moszkva, 1940.) c. tanulmányában.

katonai ideológia többi képviselőit is⁴ — tanítja Sztálin, majd így folytatja: „Nem haladhatunk előre és nem vihetjük a tudományt sem előbbre anélkül, hogy az ismert tekintélyek elavult tételeit és nyilatkozatait bíráló tárgyává ne tennénk.”⁵ A Cannae-i csata burzsoá értékelése is fényesen bizonyítja e megállapítás helyességét. A burzsoá hadászok kezében Cannae kalandortervek lealacsonyító eszközévé vált, és a legbehatóbb elemzésük sem tudta felfedezni benne az életerős gondolatot, Hannibál hadvezéri nagyságának igazi lényegét, hadművészetének legfontosabb vonásait. I. e. 216 augusztus 2-nak komoly tanulságait csak a sztálini haditudomány tudta levonni. A bekerítés és a hadászati megsemmisítés csak a Szovjet Hadsereg győzelmes harcaiban vált példamutató, eleven valósággá.

II.

Az i. e. 218—202-ig tartó második pún háború eredeti forrásai nem maradtak fenn. Ezért csak azokra a közel egykorú történetírókra támaszkodhatunk, akik több-kevesebb hitelességgel örökölték meg e kor fontosabb eseményeit. Azok a történetírók, akik néhány évtizeddel, vagy évszázaddal később kezdtek művük megírásához, felhasználták az eredeti forrásokat, az egykorú, vagy közel egykorú elbeszéléseket, és ezekből saját írói, politikai szempontjaiknak megfelelően alakították ki történelemszemléletüket. Kisebb, jelentéktlenebb történetírók mellett a legnagyobb értékűek Polybios, Livius, Appianus történetírók munkái.

Polybios,¹ az i. e. második században élő görög-származású történetíró életének nagy részét Rómában töltötte. Politikai meggyőződése a római arisztokrácia állásfoglalását tükrözi. „Egyetemes történet”-e² az eseményeket 264—146-ig tárgyalja. Történetírói munkásságát az összefüggések keresése, a forrás-kritikai nézőpont jellemzi. Véleményét okmányyszerű bizonyítóanyaggal erősíti meg, és még a szemtanúk állításait is ellenőrzi, hiszen „jobban bízhatunk a szemben, mint a fülben”.³ Polybios különösen nagy jelentőséget tulajdonít a történelem alakításában az egyéneknek, a hősöknek. Ezért e kor nagy alakjainak: Scipionak, Hannibálnak, Flaminiusnak, Perseusnak az alakja, jelleme különös élességgel jelentkezik műveiben. Polybios a pragmatikus történetírás elméleti megalapozója. Művét, mint a pún háborúk eseményeinek legmegbízhatóbb forrását tartja számon a történetírás.

⁴ Sztálin: A német katonai ideológiáról. Megjelent Sztálin — a győzelem hadvezére. Szikra Bp. 1950. 264—265. o.

⁵ U. o. 265. o.

¹ Polybios értékelése N. A. Maskin: Az ókori Róma története. (Magyar fordítása Bp. 1951.) c. mű 12—14. oldalán.

² Polybios: *Historiae*. Használt kiadás: Polybii Historiarum reliquae, (Görög-latin), Firmin-Didot, Paris, 1895.

³ Polybios: *Hist.* XII. 27. o. (Idézve Maskin i. m. 13. o.)

*Titus Livius*⁴ (i. e. 59—i. u. 17) római történetíró már kevésbé megbízható krónikása a pún háborúk eseményeinek. Művével az Augustus-kori császárság politikai célkitűzéseit kívánta szolgálni.⁵ Nem a forrásokból dolgozott, hanem átvette egy-egy korra vonatkozólag a legismertebb történetíró nézetét, és azt a forrásokkal való összevetés nélkül, kritikátlanul építette be a saját elképzeléseibe. Számára az írói munka, a szerkesztés és a formás előadás sokkal fontosabb volt, mint a történelmi igazság. A pún háborúkra vonatkozólag legfőbb forrása Polybios.

Appianus görög-származású történetíró munkájának különös értéke abban rejlik, hogy igen nagy teret biztosít az osztályharc leírásának. Műve az i. u. második században jelent meg, és fennmaradt részletei a római történelem legbecsesebb forrásanyagát tartalmazzák. Értékét Marx és Engels is nagyrabecsülték. Engels így írt róla: „A régi források közül, amelyek a római köztársaságban dúló harcokról szólnak, csak *Appianus* mondja meg világosan és nyíltan, miről is volt itt végeredményben szó, tudniillik a földbirtokról.”⁶

Ezeket a forrásokat használta fel a történetírás a második pún háború eseményeinek megvilágítására. A nagyszámú gazdasági, politikai, társadalomtörténeti tanulmány mellett a hadtörténelmi irodalom meglehetősen szegény. Ez az oka annak, hogy egy-egy részletkérdésben a vélemények igen eltérőek. Hadtörténelmi szempontból is különösen értékesek *Marx* és *Engels* ókorra vonatkozó, elszórtan található megállapításai.⁷ A Cannae-i csata marxista elemzését *A. A. Sztrokov*: Az antik világ — Görögország és Róma — haditudománya⁸ című munkájában találhatjuk. Tanulmánya a számunkra legfontosabb hadművészeti elemeket veszi vizsgálat alá. A polgári történetírás a XX. század elejétől kezdve vizsgálta különös figyelemmel az ókor hadművészetét, és a Cannae-i csatának rövid idő alatt külön irodalma keletkezett. Részletesen *H. Delbrück* és *J. Kromayer* foglalkozott a római hadtörténelemmel, és jórészt a közöttük kialakult vitának köszönhető, hogy ma már

⁴ *Titus Livius* jellemzése *Taine*: *Essai sur Tite Live*. (Paris, 1856) című munkájában.

⁵ *Livius* munkájának használt kiadása: *Titus Live*: *Ab urbe condita libri*. (Weissenborn-Müller-Heraeus, 4. kötet 1930—1932.) A Cannae-i csatával a XXII. könyv 43—49. fejezete foglalkozik.

⁶ *Appianus* jellemzése. *N. A. Maskin* i. m. 23—24. o. *Engels* *Appianusról* írt jellemzése: *Marx-Engels*: *Válogatott művek*. Szikra Bp. 1949. II. k. 392. o.

⁷ Ilyenek találhatók *Marx-Engels*: *Válogatott levelek (1843—1895)*. Szikra, Bp. 1950. *Engels*: A család, a magántulajdon és az állam eredete. (*Marx-Engels*: *Válogatott művek*, II. k. 166—323. o.) *Engels*: *Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt. („Antidühring”)*. Szikra, Bp. 1948. c. munkájában.

⁸ *A. A. Sztrokov*: *Az antik világ — Görögország és Róma — haditudománya*. A Szovjetunió Fegyveres Erő legfőbb irányítása alatt álló Katonapolitikai Levelező Hadiakadémia kiadása. Moszkva, 1946. (oroszul). A Cannae-i csata elemzése a mű 60—65. oldalán.

meglehetősen tisztán látunk a pún háborúk kusza eseményei között.⁹ Egyébként Delbrück Cannae-ról szóló elemzése volt a forrása von Schlieffen többszázoldalas tanulmányának, a német militarizmus ábécéjének.¹⁰

III.

Az i. e. V. századtól a III. századig terjedő időben két nagyhatalom alakult ki a Földközi-tenger medencéjében; a római és a karthagói rabszolgatartó állam. A köztük fennálló gazdasági és politikai ellentétek már igen korán összeütőközésre vezettek. A római rabszolgatartó állam a Földközi-tenger nyugati részében, Itáliában, az Appennini félszigeten terült el. A régebbi időben a római városközösség nemzetségekre, curiákra és tribusokra oszlott.¹ Néhány patriciusi család alkotta a nemzetségeket, amelyek curiákba (nemzetségi szövetségben) tömörültek, majd végül ezeket a legmagasabb egység, a tribus fogta össze. A nemzetségi tagok, a patriciusok alkották a római társadalom legrégebbi uralkodóosztályát. A háborúk alatt meghódított idegen törzsek előkelői és az Itália különböző vidékeiről Rómába áttelepülő népek nem kerültek be a patriciusok társadalmi osztályába, hanem plebeiusok (tömeg, sokaság) lettek. Nem voltak politikai jogaik, de szabadoknak számítottak. Róma külső és belső hatalmának növekedésével a társadalom legszámottevőbb részét a rabszolgák tömege alkotta. A rabszolgának semmiféle joga nem volt, ura szabadon rendelkezett élete és halála felett. A római társadalom gazdasági alapja a mezőgazdaság volt. Róma történetének első korszaka a patriciusok és plebeiusok közötti heves harc jegyében telt el, melynek végeredményeként a plebeiusoknak fontos állami reformokat sikerült elérniök.² A nemzetségi felosztás helyébe a vagyoni cenzus lépett, amely a patriciusok és plebeiusok meggazdagodott tagjait egyránt érdekeltté tette a szomszédos

⁹ H. Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. I. k. Az ókor. (3. kiad. Berlin, 1926.) A Cannae-i csatával az 5. könyv I. fejezete a 336–351. oldalon foglalkozik.

J. Kromayer—G. Veith: Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer. München, 1928. (Handbuch der Altertumswissenschaft Abt. 4. Teil III. Bd. 2.) A Cannae-i csata és a manipularis taktika elemzése: II. rész, 288–337. o. A viták eredményét foglalja össze J. Kromayer—G. Veith: Schlachtenatlas zur antiken Kriegsgeschichte. Leipzig, 1922-től.

¹⁰ G. A. von Schlieffen: „Cannae” c. munkájának a felépítése a következő: a Cannae-i csata rövid ismertetése után Nagy Frigyes és Napóleon hadművészetét elemzi, majd az 1866-os és 1870–71-es háborúk bemutatása után Hannibal, Bismarck, Gneisenau, Benedek terveit, hadvezéri nagyságát ábrázolja.

¹ F. Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. VI. fejezet. Nemzetség és állam a régi Rómában.

² A hagyomány ezt a politikai forradalmat a VI. római királynak, Servius Tulliusnak tulajdonítja. A plebs számbeli fölénye, növekvő gazdasági ereje és nem utolsósorban az, hogy ők is részesei lettek a katonai szolgálatnak, arra kényszerítette a patriciusokat, hogy a plebeiusok egy részével a hatalomban osztozkodjanak. E politikai forradalom után a fegyverviseletre alkalmas római polgárokat vagyoniuk nagyságától függően öt osztályba sorolták. Mindegyik osztály meghatározott számú fegyverest állított ki.

népek elleni támadásban, Itália területén kívül fekvő földek megszerzésében. Róma sikeres harcokat vívott az itáliai törzsek ellen és az itáliai görög gyarmatok megszerzéséért. Az alacsonyabb fejlődési fokon álló itáliai törzsek feletti győzelme a rabszolgatartó állam megszilárdulását, magasabb társadalmi fok győzelmét jelentette. A háborúk eredményeként növekvő meggazdagodás továbbfokozta a patriciusok, a plebejusi felső réteg, illetve az alsó társadalmi osztályok között addig is meglévő ellentéteket. Bár a plebeiusok tömege állandó harcban elérte személyi jogainak elismerését, gazdasági helyzetében javulás alig állott be. Az uralkodóosztály tudatosan irányította a gazdasági hatalomból kismimizettek figyelmét a hódítások felé, és lassanként a római társadalom felemelkedésének egyetlen útját a hódításokban látta: Róma agresszivitása egyre fokozódott. Ilyen belső körülmények között került összeütközésbe a hódítás útját járó római nagyhatalom legnagyobb ellenfelével, az Észak-Afrikában megerősödött karthagói állammal. Az i. e. V. század közepén Karthagó volt a legnagyobb nyugati hatalom. Gazdasági alapját a közvetítő kereskedelem alkotta. A karthagói kereskedők behálózták a Földközi-tenger kikötőit, és hajóik öntötték Britanniából az ónt, Afrikából az aranyat és az elefántcsontot, Hispániából a fegyverek alapanyagát képező különféle fémeket, valamint az akkor ismert világ minden részéről a rabszolgákat. Ezzel egyidőben a karthagói államban rohamosan fejlődött a mezőgazdaság is. Fejlődését különösen az segítette elő, hogy itt alkalmaztak először nagyméretűben a mezőgazdaságban rabszolgamunkát. Politikai szempontból oligarchikus államberendezést találunk Karthagóban, a legfőbb hatalom az arisztokrácia kezében összpontosult. A plutokrácia³ két irányzatát figyelhetjük meg: az egyik a gazdasági hatalmat a kereskedelem kiterjesztésével, a másik a mezőgazdaság fejlesztésével kívánja erősíteni. A két irányzat állandó harcban áll egymással, hol az egyik, hol a másik kerekedik felül. Rómára természetesen a kereskedő réteg törekvése a veszélyesebb, és az összeütközés alapját is ezeknek a megerősödése képezi. Az említett gazdasági és politikai célok érdekében fejleszti magas fokra mindkét állam fegyveres erejét, hadseregeik fejlődése a vázolt gazdasági és politikai jelenségekből következik.

Rómában a királyok korában csak a király fegyveres kísérete és a nemzetség tagjainak felfegyverzett része alkotta a fegyveres erőt. Egy későbbi fejlődési fokon⁴ megszervezték a görög mintájú gyalogos phalanxot, amely egységes harci tiktikát követő és viszonylag jól begyako-

³ A plutokrácia a gazdagok uralmát jelenti, olyan politikai rendszert, amelyben az államhatalom a gazdagok kezében van. Ezek a dolgozók teljes jogfosztottságának útján kizárólag saját, önző érdekeiket követik.

⁴ A hadseregszervezési változás is összefügg Servius Tullius reformjával. Csak az egész szabad lakosságnak a hadseregbe való bevonása tette lehetővé nagy emberanyag felhasználását a soronkövetkező háborúban.

rölt tömeget alkotott. A köztársaság korai korszakában a vagyon szerinti felosztással párhuzamosan megjelent a korszerinti felosztás is. 17—46 év között minden szabad polgár köteles volt katonai szolgálatot teljesíteni. A hadsereg szervezeti alapegysége a legio volt.⁵ Ez általában 4500 emberből állott: 3000 nehézfegyverzetű gyalogosból,⁶ 300 lovasból⁷ és 1200 könnyűfegyverzetű gyalogosból.⁸

A legio kisebb egységekre, centuriákra⁹ oszlott. A phalanx csak egy lökés végrehajtására volt alkalmas, harcászati mozgást nem tudott végezni. A hadsereg szervezetében és harcászatiában az egyik itáliai törzs, a samnisok ellen viselt háborúban állott be változás az i. e. III. században. Ez a háború készítette a rómaiakat arra, hogy a hegyes terepen nehezen mozgó, zárt phalanxot kisebb egységekre bontsák és fegyvereiket is megváltoztassák. A centuria felosztás helyett a legiok kisebb egységekre, manipulusokra¹⁰ oszlottak. A katonáknak a harcban való elhelyezkedése a harcosok fegyverzetétől és korától függött. Az új harcrendi felállítás a fegyverek megváltoztatásával járt együtt.¹¹ A manipularis rendszer a római parancsnoki kartól magasfokú harcászati

⁵ A legio eredetileg az egész római haderő neve volt, később csak annak egy részét jelentette. Létszáma koronként változott. A hagyományok szerint az első királyok idejében az egész haderő 3.000 gyalogosból és 300 lovasból állott. Servius Tullius óta 4.200 ember alkotta, amely szám később 6.000-re emelkedett. A legio nem taktikai egység volt.

⁶ A nehézfegyverzetű gyalogság három lépcsőben állt fel. Az első lépcsőben állók neve „hastati” (lándzsások), a másodikiké „principes” (elsők), a harmadiké „triarii” (tartálekokok). A triariusok közé a legöregebb harcosokat osztották be. A harcosok fegyverzete lándzsából, pajzsból és rövid kardból állott. A csatát az első lépcső kezdte, és a két második lépcső csak veszély esetén avatkozott bele a küzdelembe.

⁷ A római lovasság felszerelése kezdetben nagyon egyszerű volt. A lándzsa mellett csak egy egyszerű kerek pajzsot viseltek. Minden légióban 300 lovas található, és ezek 30—30 főből álló kisebb egységekre, ú. n. turmákra oszlottak.

⁸ A könnyű gyalogosok (velites) hajítófegyverekkel rendelkeztek (mindegyiknél hajtó-dárdával), de volt kardjuk is. A nehéz gyalogosoktól eltérően nem volt védekező fegyverük, kivéve egy kis kerek pajzsot.

⁹ A centuria (század) a legrégebbi időben a legio legkisebb része.

¹⁰ Minden legio 30 manipulusból, minden manipulus pedig 2 centuriából tevődött össze. A manipularis rendszer már biztosította a legio nagyobb mozgékonyságát. A széttagolt, nem mereven összefüggő harcrendet a manipularis felosztás után már fel lehetett használni támadásra és védelemre, távol- és közelharcra egyaránt. A legio frontálisan és mélységben is tagozódott, és manipulusonként 3 lépcsőben állt fel. 10 manipulus „hastati” az első lépcsőben, úgy helyezkedett el, hogy az egyes manipulusok közötti térköz megfelelt egy manipulus szélességének.

¹¹ A samnis háborúk után a harcosok fegyverzetét is tökéletesítették. Míg régebben a sorharcosok fegyvere a lándzsa, a segédcapatoké a rövid-kard volt, most a rövid (½ m. hosszú) kétélű, hegyes kard, amely egyaránt alkalmas volt vágásra és szúrásra, valamint a pilum (vasheggyel ellátott hajítódárda) lett a római hadsereg fő fegyvere. A pilum másfél méter hosszú volt és súlya a 4 kg-ot is elérte. A régi lándzsa és a pilum közti fő különbséget az utóbbinak egy méter hosszúságot is elérő része jelentette. A pilum hatásossága, szemben az egyszerű hajító-dárdával abban rejlett, hogy amikor a pilumot beledobták az ellenséges pajzsba, azt vasvégződése miatt a védő nem tudta letörni, mint régen a falándzsa végződését. Miután a pilum átdörte az ellenség pajzsát, az kénytelen volt egyetlen védőfegyverétől megszabadulni, s így védtelenné vált ellenségével szemben.

vezetőkészséget követelt.¹² A legio arcvonalban, mélységben is tagozódott és a manipulus-rendszernek megfelelően három lépcsőben állt fel. A hastatusok¹³ az első lépcsőben helyezkedtek el, és manipulusaik egymástól való távolsága megfelelt egy manipulus teljes szélességének. A második lépcsőben álló katonák manipulusai az első lépcső térközeit takarták.¹⁴ A harmadik lépcső az első lépcső vonalában helyezkedett el.¹⁵ Így keletkezett a sakktáblaszerű felállítás. A könnyű fegyverzetűeket¹⁶ a szorosan vett harcrend előtt állították fel. Ők kezdték a harcot, és hajtófegyvereik eldobása után a manipulusok térközéin át visszahúzódtak a nehézyalogság mögé. További feladataikat ezután a harc helyzet alakulása határozta meg. A lovasság,¹⁷ melynek száma légiónként 300 fő volt, a harcrend szárnyaira került.

A manipuláris rendszer fejlődést mutat mind a görög, mind a régi római zárt phalanx-szal szemben, hiszen a lépcsők széttagolása az egyes lépcsőknek nagyobb harcászati mozgékonytságot biztosított. A széttagolt egységeket átszegdelt terepen is lehetett alkalmazni, és az egyes manipulusok a harc alakulása szerint harcászati mozdulatokat is végezhettek.

Igy rekonstruálható a római hadsereg szervezeti és fegyverzeti felépítése a második pun háború időszakában. Ilyen hadsereg vette fel a küzdelmet a nagyjából hasonló fejlettségi fokot elért karthágói haderővel szemben. Nincs itt mód arra, hogy a szárazföldi haderőt kiegészítő és bizonyos esetekben nagyobb jelentőségű tengeri haderőt is vizsgálat alá vegyük, hiszen a Cannae-i csata megértéséhez ennek ismerete nélkülözhető.

IV.

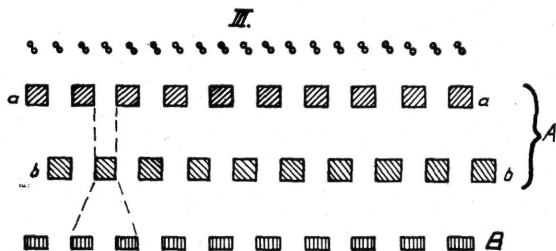
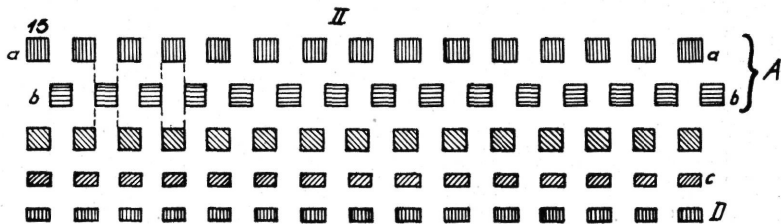
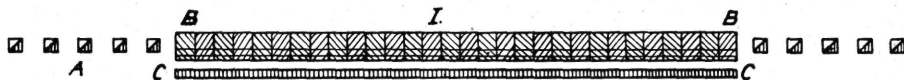
A pun háborúk túllépték Róma előző háborúinak kereteit. A harc már nem az Itáliában található néptörzsek leigázásáért és beolvasztásáért folyt, hanem egy veszélyes versenytárrsal szemben a Földközi-

¹² A manipuláris felosztás fokozott képességeket követelt, elsősorban a centuriótól (századostól). A harcban az egyik centurio vezette a manipulus jobb, a másik pedig a balszárnyát, de néha egy centurio is vezethette az egész manipulust. A hadsereg magasabb parancsnokai a katonai tribunusok voltak, akiket eleinte a consulok nevezték ki, később a népgyűlés választotta őket.

¹³⁻¹⁵ Az első sorban álló „hastati” 10 manipulusa egymástól olyan távolságra helyezkedett el, mint egy manipulus arcvonalának a hossza. A második lépcsőben álló „principes” 10 manipulusa az első lépcső térközeit fedezte. A harmadik lépcső az első lépcső irányában, manipulusainak szélességében állott. A harcrend így sakktábla-alakot vett fel. (Quincunx-alakú felállítás.)

¹⁶ A könnyű-fegyvereseket azért helyezték el az arcvonal előtt, mert a csata megkezdése után a manipulusok térközéin át visszahúzódhattak a harcrend mögé. Ezután alkalomszerűen támogathatták a nehéz-yalogságot, elvitték a csatamezőről a sebesülteket, erősítették a szárnyakat. Egyrésztük a tábori szolgálatot látta el. További feladataikat a harc helyzet alakulása jelölte ki.

¹⁷ A római lovasságnak a hadviselésben sokkal kisebb szerepe volt, mint a gyalogságnak. Elhanyagolásuk a Cannae-i csata következményeiben is megmutatkozott.

I. A phalox legio a legrégebbi időben
 II. A manipularis legio Livius leírása szerint
 III. A manipularis legio Polybios leírása szerint.

tengeri hegemonia megteremtéséért, a gazdasági és politikai egyeduradalomért, nyersanyaglelőhelyek, rabszolgák szerzéséért. Róma a háború sikere esetén Galliából, Hispaniából, Észak-Afrikából és a Földközi-tengeri szigetvilágról akarta kiűzni az egyre növekvő, gazdagodó karthagói államot, hogy azután hatalmát az egész akkor ismert világra kiterjessze. Ezek a célok világítják meg a háború jellegét. A háború mindkét oldalról igazságtalan volt, mert új területek megszerzését, más népek leigázását tűzte ki céljául. „Imperialista háborúk folytak a rabszolgaság alapján is (Róma és Karthago háborúja mindkét oldalról imperialista háború volt)”. — állapította meg Lenin.¹

A háború meg-megújuló hevességgel tombolt egy évszázadon át. Kisebb-nagyobb szünetei csak újabb erőgyűjtésre szolgáltak. Az első pun háború (i. e. 264—241) jórészt tengeri összecsapásokkal telt el. A háború kitérésére közvetlenül Szicília birtoklása szolgáltatta az okot. Kezdeti sikertelenségek után azonban 241-ben a római hajóhad gemsemisítő győzelmet aratott az Aegates-szigetek (Szicília északi partja) mellett vívott tengeri összecsapásban. A békeegyezmény Karthagót Szicília és a körülötte fekvő szigetek kiürítésére, hatalmas hadisarc megfizetésére kötelezte.

Az első pun háborúban elszenvedett vereség azonban csak továbbfokozta a karthagói plutokrácia harcikedvét. Látván, hogy a tengeren nem bírnak Rómával, szárazföldi csapatokat szerveztek, és a szárazföldön akartak csapást mérni ellenfelükre. A kontinensre való átkelésül a mai Gibraltári szoros kfnálkozott. A már említett ellentétes álláspontot Hamilcar Barcas² és Hanno³ csoportja képviselte. Hamilcar pártjának véleménye szerint a hadsereg megerősítéséhez feltétlenül szükséges a hispaniai hatalom megerősítése és kiterjesztése. Ez a csoport azt hangoztatta, hogy Hispania birtoklása tette lehetővé eddig is a hadsereg kitűnő technikai ellátását, fegyvereiknek tökéletességét. A heves küzdelemben Hamilcar álláspontja győzött, és ennek eredményeként hatalmas hadsereg kelt át Hispániába. Hamilcar a helyi törzsekkel vívott egyik összecsapásban elesett. A hatalmat Hasdrubal⁴ vette át, és fennhatóságát egészen a Hiberus (Ebro) folyó partjáig kiterjesztette. Hispania délkeleti részén megalapította Cartagenát, a környékbeli ezüsbányák kö-

¹ Lenin: Művel XXI. köt. 3. kiadás 305 o. (oroszul). Idézi N. A. Maskin, 1. m. 135. o.

² Hannibal atyja maga is kiváló hadvezér volt. Azt a célt tűzte ki maga elé, hogy nemcsak visszaszerzi Karthago régebbi birtokait, hanem még növeli is Karthago területi hatalmát. 229-ben halt meg.

³ Hanno, a karthagói arisztokrácia tagja, a tengerentúli hatalom ellenzöjeként lépett fel, és azt követelte, hogy Karthago hatalmát Afrikán belül erősítse meg.

⁴ Hasdrubal, Hamilcar Barcas veje, aki annak halála után Hispánia nagyrészét a punok részére megszerezte. Ő kötötte meg a rómaiakkal azt a szerződést, amely az Ebro folyót jelölte meg a két terjeszkedő birodalom határvonalául. 221-ben merénylet áldozata lett.

zéppontját. Az ezüsbányák jövedelméből megerősítette hadseregét, helyi törzsekkel kötött szövetségek alapján pedig feltöltötte haderejének személyi állományát. Róma elleni terveit Hamilcar fia, Hannibal⁵ folytatta. A rómaiak elleni háború megindításához el kellett foglalnia a Rómával szövetséges Saguntum⁶ városát, amely az Itáliába való előnyomulást akadályozta. A Saguntumért kitört harc volt a második pun háború (i. e. 218—202) közvetlen megindítója. Róma hadat üzent Karthagónak.

Hannibal hadászati terve az volt, hogy hatalmas duzzadt hadseregével az ellenséget saját földjén keresi fel. Ezért akarta ő és Hasdrubal is a felvonulási területet, Hispaniát teljesen meghódítani, így biztosítván magát bármiféle háttámadás ellen. Ez a hadászati terv helyesnek bizonyult, és következetes megvalósítása Rómát kétségbeejtő helyzeté elé állította.

Róma hadászati sablónra gondolt, és fel sem tételezte azt, hogy rövidesen tulajdon földjén találkozik nagy ellenfelével. A római haditervet az oly sokszor sikerrel alkalmazott „divide et impera”⁷ elv sugallta. Feltételezték ugyanis, hogy Hispaniában való megjelenésükkel egyszerre semmivé teszik a közvetlenül fenyegető veszedelmet, a maguk pártjára állítják a hispaniai törzseket, és Hannibált, akinek Itália felé történő előnyomulását elképzelhetetlennek tartották, egy összecsapásban leverik. Ezzel egyidőben egy másik seregük partraszáll Afrikában, elfoglalja Karthagót, s így minden bizonnyal hazatérésre kényszeríti a messze földön tartózkodó fővezért. Ez a haditerv már sok esetben vezetett eredményre, akárhányszor a győzelem eszköze volt.⁸ Jelen esetben azonban nem számoltak azzal, hogy az ellenfél gondol a szokásos haditervre, és olyan ellenintézkedéseket foganatosít, amelyek a haditerv végrehajtását lehetetlenné teszik. Hannibal a saját akaratát kényszerítette ellenfelére, és tervei feladására készítette.

A karthagói hadsereg Saguntum elfoglalása után elindult fáradtságos és ismeretlen nehézségeket rejtő hadjáratára. Legelőször a Piréneusokon kelt át, majd a tengerparton vonult Itália felé. Egyes törzsekkel kemény harcot vívott, míg másokkal sikerült megegyezésre jutnia. De ezek a harcok sem tudták megakadályozni Hannibál átkelését a Rhodanus (Rhône) folyón. Ezután következett útjának legnehezebb szakasza: a kemény télben az Alpések hatalmas hegycsúcsain kellett átvezetnie

⁵ Hannibal, az egyik leghíresebb ókori hadvezér, Hamilcar Barcas fia, (i. e. 247—183). Egész életét katonáskodással töltötte és számos hadművészeti megoldással gazdagította az ókor haditudományát. Karthágó az ő fővezérsege alatt emelkedett a legnagyobb hatalomra, Róma törekvéseinek hosszú időre legfőbb akadályát képezte. A veszített zamai csata (i. e. 202) után minden eszközzel fenn akarta tartani Karthágó előbbi törekvéseit, és ezért a rómaiak halálba üldözték.

⁶ Saguntum kereskedő-város Hispániában, a Pallantia folyó mellett, közel a tengerhez. A gazdag kereskedelmi központot Hannibal 218-ban heves harc után elfoglalta, a rómaiak csak 8 évvel később tudták visszaszerezni.

⁷ „Oszd meg és uralkodjál rajta”.

⁸ Mint pl. az itáliai törzsekkel vívott háborúban.

seregét. Hannibal az embertelen nehézségek ellenére is vállalkozott erre, és bár csak 26.000 embere maradt,⁹ végrehajtotta haditervének legmerészebb részét: az ellenséget saját földjén lepte meg. Itáliában való megjelenése teljesen váratlanul érte Rómát. A Hispániába küldött római sereg ugyanis megkésve érkezett a Rhodanus folyóhoz, és csak utólag értesült az átkelésről. Eredménytelenül kellett visszatérnie Itáliába. Az Afrikába útrakelt sereget visszahívták Sziciliából. Hannibal rövid pihenő után feltöltötte seregét a helybeli gallokkal, és megindult dél felé. Sorozatos győzelmeiben Róma semmiféle erőfeszítése nem tudta megakadályozni. A Ticinus¹⁰ és a Trebia¹¹ folyók mellett, majd a Trasimenus-i¹² tónál szétverte a legjobb római legiókat. A trasimenesi vereség híre Rómában hatalmas rémületet keltett. A senatus a végső eszközhöz folyamodott és a konzervatív nézetű Quintus Fabius Maximust diktátorrá nevezte ki.¹³ Fabius Maximus új taktikát követett a győzelmesen előnyomuló pun seregekkel szemben: ellenfelének kimerülésére számított, és azt hitte, hogy „a karthagóiak mindent maguk mögött hagytak, számukra a menekülés egyedüli lehetősége a győzelem volt. A római hadsereg helyzete egészen másképpen alakult. Éppen ezért Fabius előre látta, hogy döntő összecsapásban elkerülhetetlen a vereség, nem is szánta rá magát: tisztán látta, miben rejtett helyzetének előnye az ellenségéhez viszonyítva, csak erre számított, és ennek megfelelően irányította a hadjáratot; a rómaiak előnye pedig abban rejtett, hogy kimeríthetetlen tartalékokkal rendelkeztek, és seregek számbelíleg túlsúlyban voltak.”¹⁴ Fabiusnak ez a halogató taktikája csak viszonylagos eredményt ért el,¹⁵ hiszen egyre több itáliai föld elvesztését vonta maga után. Fabius ellenfeleinek a veresége a római néppárt

⁹ *Livius XXI.* 38. fejezet.

¹⁰ Ticinus, a Pó baloldali mellékfolyója Itáliában. Itt csaptak össze először Hannibal Itáliába érkezett hadai a rómaiakkal. A római lovasságot körülfogták és megsemmisítették, a római gyalogság azonban Scipio vezérlésével átkelt a Pó folyó jobbpartjára, majd tovább vonult a Trebia folyóhoz. E győzelem nyomán a gall törzsek kiváltak a római hadseregből, és átálltak Hannibalhoz.

¹¹ Trebia a Pó baloldali mellékfolyója. A Ticinustól elvonuló rómaiak itt ütöttek táborn. Hannibal döntő ütközetbe akart bocsátkozni és ezért feldúlta a római tábor körüli településeket, sőt azt is engedte, hogy a rómaiak győzelmet arassanak egy kisebb karthagói egység felett. Az összecsapásban Hannibal győzelmét lovasságának köszönhette, de itt már a bekerítő taktikával is találkozunk. Itt került Hannibal kezébe egész Gallia, 60.000 gall gyalogossal és 4.000 loval.

¹² A trasimenesi tó, a felső Tiberis völgyében, Hannibal i. e. 217-ben aratott nagy győzelmének színhelye. Ez a csata jó példa egy egész hadsereg kelepcebe-csalására. A trasimenesi vereség megnyitotta az utat Róma felé.

¹³ Diktátort Rómában csak a legnagyobb veszély esetén neveztek ki. Teljes hatalommal intézkedhetett az állami és katonai ügyekben.

¹⁴ *Polybios III.* 89., 6—9.

¹⁵ Nem értünk egyet N. A. Maskin azon megállapításával, amely Fabius Maximus taktikájának helyességét elismeri. (I. m. 130. o.) Az események bebizonyították, hogy Fabius taktikája csak akkor lett volna eredményes, ha Hannibal minden utánpótlási vonalától el tudta volna zárni. Az időnyerésnek ez a taktikája inkább saját erőit emésztette fel, amit elsősorban az itáliai szövetségesek magatartása bizonyít.

számára is vereség volt. Fabius az arisztokrácia érdekeit képviselte, halogató taktikája védte a nagy állattenyésztők helyi jószágait, viszont lent odadobta a kisparaszti földeket az ellenségnek. A római közvélemény elégedetlensége jogosnak látszott.

Hannibal a Trasimenusi győzelem után az Adriai-tenger felé indult: így gondolta tengeri szállítással a Karthagóval megszakadt összeköttetést helyreállítani. Umbria¹⁶ és Picenum¹⁷ tartományokon keresztül az apuliai¹⁸ síkságra vonult. Innen indította portyázó csapatait Samniumba¹⁹ és Campaniába²⁰ élelmiszerszerzés végett. I. e. 217 telén az egész hadsereget ismét Apuliában találjuk. Itt töltötte a karthagói hadsereg a telet az ókor legnagyobb csatájának előestéjén.

Rómában ezidőtájt heves politikai harc folyt. Fabius Maximus diktatori megbízatásának letelte után a 216. évre új consulokat választottak. Lucius Aemilius Paullus²¹ a halogató taktikát kívánta folytatni, míg Caius Terentius Varro,²² a demokratikus körök képviselője, döntő hadműveletek megindítását követelte. A nézetek a consulok elképzelései szerint oszlottak meg. A polgári történetírás általában Paullus pártjára állott²³ és helyesnek tartotta a fabiusi taktika továbbfolytatását. Kétségtelen, hogy bizonyos ideig ez a taktika eredményes lehetett, de volt ugyanakkor több hiányossága is: a római hadvezetés ugyanis nem tudta megakadályozni azt, hogy Hannibal élelmiszerkészleteit, tartalékait fel ne újítsa. Hannibal kiküldött lovaspartyái elegendő élelmiszert szereztek és így a remélt elszigetelés nem következett be. Másrészt Hannibal politikai elképzelése számára tudta kihasználni a római hadvezetés látszólagos tehetetlenségét, tudniillik egyre inkább elidegenítette Rómától az itáliai szövetségeseket. Hannibal közel kétéves itáliai tartózkodása követelőleg írta elő a rómaiak számára a döntő összecsapást, hacsak nem akarták, hogy az ellenség számára kitervelt elszigeteltségből saját maguk elszigetelése következék be.

Az új consulok 216 nyarán az Apuliában, Gerunium felől délkeleti irányban előnyomuló Hannibál után eredtek. A két hadsereg a Cannae-i síkságon találkozott. Polybios elbeszélése szerint Hannibál úgy vélte, hogy saját ügyének hasznal, ha az ellenséget bármilyen eszközzel is csatára kényszeríti.²⁴ Elfoglalta Cannae városát és hatalmába vette a rómaiak itteni élelmiszerraktárát. A város ezidőben szét volt rombolva, de háborús szükségletekre fel lehetett használni. Ennek a fontos pontnak

16 Középitáliai vidék az Adriai-tenger mentén.

17 Umbriától délre fekvő ókori tartomány.

18 Síkság Közép-Itáliában.

19 A samnisek földje Közép-Itáliában.

20 Dél-Itália egyik leggazdagabb tartománya.

21—22 A két hadvezér elképzelését Polybios és Livius is több helyen mutatják be. Polybios III. 108, 110, Livius: Ab urbe condita XXII. 44.

23 Pl. Mommsen: Römische Geschichte III. V. fejezet, 600—601. o.

24 Polybios III. 107.

az elvesztése megzavarta a római hadsereget. Nemcsak azért voltak megijedve, hogy a Cannae-i raktárnak az ellenség kezébe kerülése megnehezíti élelmezésüket, hanem azért is, mert innen a karthagóiak az egész környéket állandó portyázásaikkal fenyegethették. A Geruniumból előnyomuló rómaiak „odavezették csapataikat, ahol az ellenség táborát gondolták... 6000 lépés távolságra telepedtek le az ellenségtől. Ott (!) Lucius Aemilius, látván a sík és teljesen fedetlen területet, a pun lovaság főlénye miatt a csatától való tartózkodást tanácsolta.”²⁵ Véleménye szerint az ellenséget olyan helyre kell vezetni, ahol a gyalogságnak több esélye van. Ez a fedetlen, teljesen sík terület az Aufidus folyó balpartján terül el. Polybios és Livius határozott állítása ellenére az ellenfelek táboraira és a csata színhelyére vonatkozólag a legkülönbözőbb vélemények alakultak ki. Ezek legtöbbje megalapozatlan, figyelmen kívül hagyja a források egybehangzó állításait. Cannae környékének helyszínrajza eleve csak két álláspontot tesz lehetségessé.

A síkságot a kanyargós Aufidus folyó szeli át. A folyó jobboldalán a tengertől mintegy 7 kilométerre fekszik Cannae városa. Cannae északkelettől a tengerpartig a szintkülönbség 50 m, kilométerenként tehát jelentéktelen változás. Cannae délnyugattól a várossal egy magasságban dombos vidék kezdődik. A folyó baloldala Cannae magasságáig teljesen fedetlen terület, a dombok itt csak jóval beljebb emelkednek ki a síkságból. Tehát csak ez a két sík terület, az Aufidus folyó jobb- és baloldalán, jöhet számításba a csata helyszínének megállapításánál. Polybios és Livius egybehangzó állítása szerint ugyanis az összecsapás sík területen történt.²⁶ Tehát azok a nézetek, amelyek a csata színhelyét Cannae-tól délnyugatra, a dombvidéken keresik, adatnélküli kitaláláson alapulnak.²⁷ Egy másik nézet, amely az ellenfelek harcrendjét a folyó két oldalára teszi és lehetségesnek tartja, hogy egy ókori csatában a felállított harcrendek között egy folyó képezzen akadályt, elfogadhatatlan.²⁸ A sok egymásnak ellentmondó találgatás között csak két álláspont érdemes megvizsgálásra. Stürenburg és követői (Niebuhr, Mommsen, Delbrück) a csata színhelyét az Aufidus folyó baloldalán elterülő fedetlen síkságon keresik.²⁹ Nézetük tetszetős és a helyrajzi viszonyoknak megfelelő. Elfogadhatatlannak kell tartanunk mégis, mert nem veszik figyelembe a Polybios és Livius forrásértékű megállapításait. Bár ezek a történetírók nem írják le határozottan a csata színhelyét, a harcrendi felállításból a csata színhelyére vonatkozólag is fontos követke-

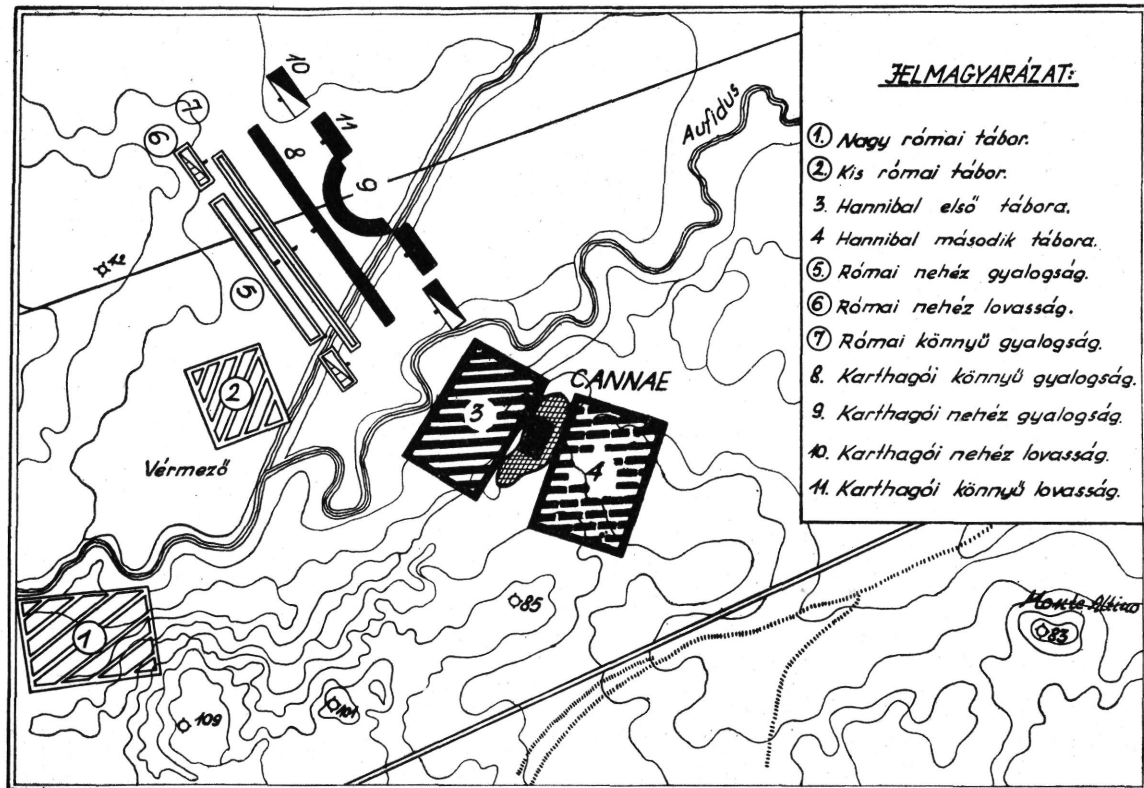
²⁵ Polybios III. 110.

²⁶ Polybios III. 112.

²⁷ Hesselbarth: De pugna Cannensi c. művében megtalálható állásfoglalását idézi J. Kromayer, G. Veith: Schlachtenatlas zur antiken Kriegsgeschichte. 6. vázlat.

²⁸ Reuss nézete u. o. található.

²⁹ Stürenburg: De Romanorum cladibus Trasumenna et Cannensi, Progr. d. Thomaschule in Leipzig, 1883.

HELYZET A CSATA KEZDETE ELŐTT
(Stüremburg elképzelése szerint)

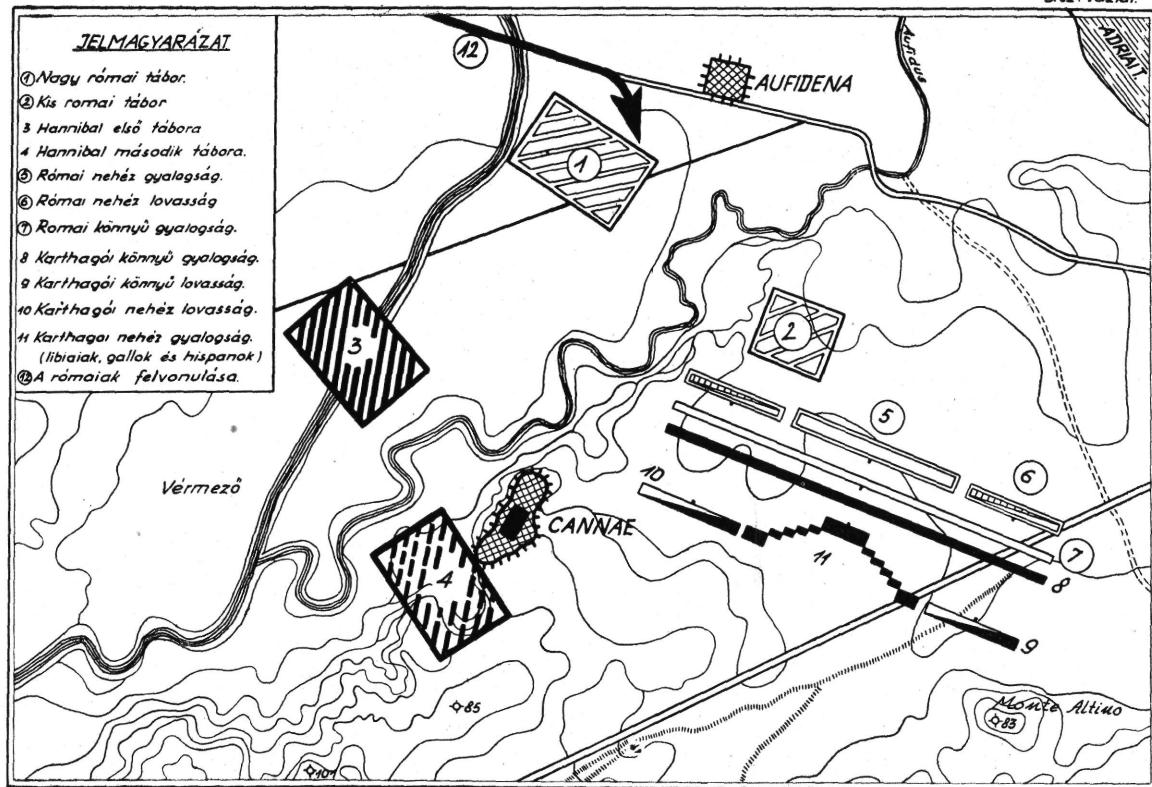
tetéseket vonhatunk le. 1. Polybios határozottan állítja, hogy a rómaiak arcvonala déli, a karthágóiaké északi volt.³⁰ 2. Polybios és Livius is megegyezik abban, hogy a római lovasság Paullus vezette része a harcrend jobbszárnyán állott, és ez a szárny a folyóra támaszkodott. A szembenálló karthágói nehézlövasság Hasdrubal vezetésével a pun harcrend balszárnyát foglalta el.³¹ 3. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy amikor Hannibal a csata előtti napokban felkínálta az összeütközést, a rómaiak ezt azért nem fogadták el, mert kilátástalannak tartották a sikert a teljesen sík területen a lovasság gyöngesége miatt. Ez a terület csak a folyó baloldali síksága lehetett. 4. Ezen határozott állítások mellett van egy fontos szempont, amelyet a kérdés legkiválóbb szakértője, J. Kromayer fejtett ki munkáiban. Tudjuk, hogy Hannibal seregei élelmészét a Cannae-i élelmészraktárból könnyen meg tudta oldani. A rómaiak szorult helyzetükben csak kényszermegoldáshoz folyamodhattak. Ismeretes, hogy Hannibal portyázó lovasai az egész környéket rettegésben tartották. Valószínűtlen, hogy a rómaiak a szárazföldi élelmiszerszállítást megkísérelték. Csak egyetlen megoldás lehetséges: az Itália különböző részeiből szállított utánpótlás hajón érkezett az Adriai-kikötőkbe, és az Aufidus folyón való felszállítás után került a rómaiak táborába. Így a római csapatok csak a tengerhez közelebb eső vidéken tartózkodhattak, mert biztosítani kellett utánpótlásuk zavartalanságát. Ilyen következtetések után jutott Kromayer arra a véleményre, — amely megfelel a forrásoknak is —, hogy a római harcrend a tengernek hátul, déli arcvonallal, az Aufidus folyó jobboldalán állt fel. Ha ezeket a tényeket és következtetéseket elfogadjuk, akkor levonhatjuk a végső tanulságot: ha a rómaiak déli, a karthágóiak északi arcvonallal álltak fel, és a római lovasság jobb-, a karthágói lovasság balszárnya támaszkodott a folyóra, akkor a Cannae-i csata színhelye az Aufidus folyó jobboldalán keresendő. Az e nézettel szemben felhozott ellenérvek nem bizonyultak meggyőzőnek. A két harcrend a folyó mellett húzódó dombok ellenére is támaszkodhatott az Aufidus folyóra.³² Az előzőtt római lovasság menekülhetett dél felé is.³³ A rómaiak maguk is alkalmasabbnak találhatták összeütközésre a folyó jobboldalát, amely a gyakoriság harcának lényegesen kedvezett. Végeredményben a források és egyéb megfontolások alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a csata azon a síkságon játszódott le, amelyet Cannae, az Aufidus jobbpartja, a tenger és a Monte Altino elnevezésű domb határol.

³⁰ Polybios: III. 114. Livius: Ab urbe condita XXII. 46.

³¹ Polybios: III. 113. Livius: XXII. 45.

³² Kromayer ellenfelei lehetetlennek tartották a lovasság folyóra való támaszkodását azért, mert Cannae északkeletől az Aufidus folyó mentén egy néhány méter magasságú domb húzódik.

³³ Kromayer ellenfelei szerint az elüldözött római lovasság nem menekülhetett dél felé, Canuslumba, mert akkor a karthágói harcrendben kellett volna keresztülmennie.

HELYZET A CSATA KEZDETE ELŐTT.
(3. Kromayer elképzelése szerint)

A csata előtti napok érdekes és változatos eseményei Polybios elbeszélésében elvenednek meg előttünk.³⁴ A megérkezést követő napon parancsnokoló Terentius, miután felszedette a táborn, közelebb jött az ellenséghez. A következő napon Aemilius csapatainak kétharmadát az Aufidius folyónál egyesítette, míg harmadik részét az Aufiduson túlra küldte. Ezzel az volt a célja, hogy saját csapatai számára a túlsó parton való legeltetést biztonságossá, ugyanezt a karthagóiak számára lehetővé tegye. Mikor Hannibal látta, hogy elérkezett az összecsapás ideje, gyűlésre hívta össze katonáit. Hozzájuk intézett beszédében a síkságon megvívandó harc előnyeit, a biztos győzelem esélyeit elemezte. Ezután maga is arra a partra egyesítette csapatait, ahol a rómaiak nagyobb tábora volt. Mintegy két nap múlva felállította harcrendjét, és összecsapási szándékát így közölte a rómaiakkal. A rómaiak nem fogadták el tervét, megerősített táborukba húzódtak vissza. Erre Hannibal is visszavonta csapatait, és csak a könnyű numidiai lovasokat küldte ki a kisebb római tábor megtámadására. Ez a támadás mintegy utolsó szikraként fellobbantotta Varro harci tűzét. Méltatlankodott azért, hogy az ellenség, az ő túnyaságuk és tétlenségük miatt, kénye-kedvére csúfot úz belőlük. Elérkezett a döntés órája, — mondotta. Míg heves szócsatákban teltek a napok, ismét Varróra esett a parancsnoklás sora. A consul a cselekvés színterére lépett. Alighogy felvirradt a nap, 216 augusztus 2-án átvezette a folyón a hatalmas római hadsereget, hozzájuk csatolta a kisebb táborban állomásozókat is, és a kürtök harsogása közepette harcrendbe állította e nagy összecsapás szerencsétlen részeseit.

Ugyanebben az időben Hannibal is átvezette csapatait az Aufiduson, és a baleari ijjaszok, valamint egyéb könnyű-csapatok fedezete alatt megkezdte mesterművének végrehajtását. Már túlhaladt a nap delelőpontján, amikor hosszú rendezgetés után a könnyű-gyalogosok mindkét oldalról támadásra indultak.

V.

A források megegyeznek abban, hogy Hannibal 50.000 ember felett parancsnokolt.¹ Az 50.000 főt 40.000 gyalogos, és 10.000 lovas alkotta. A római hadsereg 86.000 emberből állott, ebből 80.000 gyalogos, 6.000 lovas². Az összecsapásban a rómaiak részéről csak 55.000 nehézfegyverzetű, 8—9.000 könnyű fegyverzetű harcos, 6.000 lovas vett részt. A fennmaradó 16.000 ember a tábori szolgálatot, az utánpótlást látta el. Ez a római hadsereg kétszer olyan erős volt, mint amely a Trebiánál és egyéb összecsapásokban sikertelenül próbálta feltartóztatni az előnyomulót.

³⁴ Polybios: III. 110—113.

¹ Polybios III. 114. Livius XXII, 46.

² Polybios III. 113.

Hannibalt. A rómaiak vitathatatlan számbeli fölényét csak némileg elensúlyozta Hannibal lovassági fölénye. (10.000 lovas, 6.000-re! szemben.)

A szokásos felállítás helyett mindkét fél új harcrenddel próbálkozott. Hannibal Polybios elbeszélése szerint³ félhold alakban állította fel seregét. A balszárnyon, a folyóra támaszkodva, a nehézlovasságot helyezte el Hasdrubal⁴ parancsnoksága alatt, míg a másik szárnyra a könnyű numidiai lovasság került Maharbal⁵ vezetésével. A karthagói phalanx közepét a kb. 20.000 főnyi kelta-ibér segédcapatok alkották. A lovasság és a nehézgyalogság csatlakozási pontján állottak a libyai (afrikai) csapatok. Ezek voltak Hannibal tartalékai (6—6600 fő). A phalanx előtt állottak fel azok a könnyűcsapatok, amelyek a harcot megkezdték. A félholdalakú felállítást nem szabad merev, köralakú ívnek elképzelnünk. Inkább csak arról volt szó, hogy a kelta-ibér nehézgyalogság nem képzett egyetlen hosszú vonalat, hanem közepével kissé előrehúzódot. Az előretolt nehézgyalogság két oldalán lépcsőzetesen helyezkedtek el a többi egységek. A tartalékul oszlopban felállított afrikai csapatok éppúgy előnyomulhattak a közép megerősítésére, mint bármelyik oldalra a gyalogság harcrend meghosszabbítására, az ellenség túlszárnyalására és bekerítésére. Ezzel a félholdalakú felállítással és nagyarányú tartalékképzéssel természetesen a karthagóiak arcvonala meggyengült. Az addig ismert harcászati eljárásoknál a phalanx közepét legtöbbször erősebbre képezték, hogy az ékalakú támadásával, mint a dárda hegye, kettétörje előnyomulásával az ellenség harcrendjét. Hannibal taktikai megfontolások miatt harcrendjének ezt a részét merészen és bátran használta fel. Tudta, hogy az ellenség közel kétszeres erőfölénye miatt csapatai bármilyen erejű zöm képzése esetén sem tudnák áttörni az ellenséges harcrendet. Ezért nem egyetlen, sűrű tömeget formált, hanem arányosan, egyenlő mélységben helyezte el nehézgyalogságát a félholdalakú arcvonalon. Ez — mint látni fogjuk — kockázatos lépés volt, hiszen az ellenségnek sokkal nagyobb lehetőséget nyújtott arra, hogy erős éktámadással a megvékonyított arcvonalat egyetlen lökessel áttörje. A rómaiak erre számítottak. Szokatlan volt Hannibal eljárásában a nagy számarányú tartalékképzés is. A karthagói fővezér tartalékul a legmagasabb harcértékű afrikaiakat használta fel. 12.000 fős létszámuk a zömöt képző 20.000-hez viszonyítva aránytalanul nagynak látszik. Taktikai lépéseinek érdekében azonban ezt a kockázatot is vállalnia kellett. Midőn Varro seregét harcrendbe állította, abból a feltevésből indult ki, hogy ellenállhatatlan erejű éktámadással töri át a karthagóiak arcvonalát. Ezért szoros, tömött mélységi tagoltságban helyezte el erőit. A nagyszámú nehézgyalogság egyébként is alkalmasabb volt a mélység

³ Polybios III. 113, 115.

⁴ Polybios III. 113, Livius XXII. 46.

⁵ Polybios III. 113, Livius XXII. 46.

megegerősítésére, mint az arcvonal meghosszabbítására. Varro úgy vélte, hogy a szoros mélységi tagoltság kitűnő eszköz lehet az ellenséges arcvonal áttörésére, mert ez siker esetén még a lovasságra is döntő csapást tud mérni. Az arcvonal középső részére a nehézsúlyos csapatot állította (kb. 55.000) embert). A nagyobb mélységet úgy érte el, hogy a manipulusok arcvonalszakaszát csökkentette, és az így felszabadult erőket a manipulusok végére helyezte el. Varro a manipulusok közötti réseket is lerövidítette, és ezzel az egész arcvonalat összeszűkítette. Ha a manipulus addigi felállításánál 120 emberről 12 állott az arcvonalon és 9 sorban 108, akkor a 16 soros felállítás azt jelenti, hogy az arcvonalra csak $\frac{1}{4}$, vagy 8 ember jutott, míg a többi a megnövelt mélységben került elhelyezésre. Varro azzal, hogy az arcvonalszakaszokat lerövidítve közelebb hozta egymáshoz a manipulusokat, visszafelé tett egy lépést a fejlődésben túlhaladt, zárt, mozgásképtelen phalanx felé. Varro a rómaiakhoz intézett beszédében arról akarta meggyőzni katonáit, hogy — kétszeres fölényben lévén — ez a felállítás feltétlenül helyes lesz, mert minél szélesebb az arcvonal, annál nehezebb és lassúbb a sereg vezetése. Hogy a karthagói lovasság a rómaiak túlszárnyalására és átkarolására is képes lehet, arra Varro egyáltalán nem gondolt. Minden figyelmét arra összpontosította, hogy mélyen tagozott harcrendjével ellenállhatatlan lökést hajtson végre. Varro szintén a szárnyakon állította fel lovasságát. A jobbszárnyon Aemilius Paulus, míg a balszárnyon Terentius Varro vezette a lovasokat. Az egész könnyűsúlyos csapatot (kb. 8—9000 főt) egy vonalban, az arcvonal előtt helyezte el. A római harcrend jobbszárnya a folyóra támaszkodott, míg a másiknak természetes támasza nem volt.

Hannibal harcrendje kétségtelenül magasabb fejlődési fokot mutat és ezért lehetett eszköze annak a taktikai lépéssorozatnak, amely a rómaiak teljes megsemmisítését eredményezte. Hannibal gyalogságának csekélyebb számát már a harcrendi felállítással a csata elején jórészt ellensúlyozta. A lépcsőzetes felállítás, a lovasság elosztása, a tartalékok képzése: a bekerítés végrehajtásának előfeltételeit ezek a tényezők biztosították.

A csapatok harcértékére forrásaink kevés adattal szolgálnak. Egy lényeges különbség azonban még forrásainkból is kitűnik. Míg a Hannibal hadseregében harcoló kelta-ibér és gall zsoldosok a Róma urama alóli felszabadulás reményével szálltak a küzdelembe, addig a római szövetségeseik a nemrég leigázott népek közömbösségével néztek az események elé. Persze ez nem jelenti, hogy bármelyik hadseregnek az erkölcsei fölényét elismernék. Mindketten igazságtalan célért küzdöttek, és ez meghatározta csapataik erkölcsi arculatát is. A római hadseregben,

⁶ Ennek részletes elemzésétől Polybios és Livius is tartózkodik. A polgári történetírás nem tartotta fontosnak e lényeges szempont megvilágítását.

amelynek több mint a felét római polgárok alkották. nem volt egységes álláspont. A csata előkészületei inkább veszekedéssel,⁷ mint a helyzet reális felmérésével teltek el. A consulok közötti egyenetlenkedés demoralizáló hatása tagadhatatlan. Hannibal helyes politikai érvekkel használta ki a Róma és szövetségesei között fennálló ellentéteket. A római hadsereg erkölcsi színvonalát az sem emelhette, hogy Itália szívében, Róma falai közelében dúlt a harc, mert a háború igazságtaian jellegén ez sem változtatott. A források viszont egybehangzóan kiemelik⁸ a karthágói harcrend legveszélyesebb helyén álló gall és hispan zsoldosok törhetetlen ellenállását, kitartását. Hannibal ezeknek a kisebb harcértékű zsoldos csapatoknak az önbizalmát azzal emelte, hogy a csata alatt maga is közöttük állt. A zsoldosok persze nem sejtették, hogy Hannibal ezt azért tehette meg, mert a lovasság vezetését (amelyet rendszerint a fővezér látott el) olyan kiváló lovaskatona kezére tudta bízni, mint Hasdrubal. Hannibal zsoldos-csapatának erejét növelte azzal is, hogy már a csata előtt ismertette velük a követendő taktikát, a lovasság manőverét, amely — Hannibal ígérete szerint — biztos győzelmet fog számukra eredményezni. Végeredményben a csata pillanatában Hannibal a karthágói hadsereg erkölcsi színvonalát magasabb fokra tudta emelni. Hannibal — mint ezt az események is mutatták, — taktikájában erre a tényezőre is számított. A csata alatt pedig, az ígéreték önzőnével magasra szítozott lelkesedést a várható hatalmas zsákmány még tovább növelte. Hannibal tehát a harcrendi felállításból származó fölényét ezzel a másik fontos tényezővel is gyarapította.

VI.

A csatát a könnyűgyalogosok kezdték meg.¹ Könnyű dobófegyverek kivételése után besoroltak a nehézgyalogosok manipulusai közé. Hannibal még a könnyűgyalogosok csatározása alatt harcbacküldte a balszárnyon álló megerősített lovasságot, amely Hasdrubal vezetés alatt hamarosan megverte a szemben feállított római jobbszárnyi lovasságot.² A másik szárnyon ezalatt a könnyű numidiai lovasság csatározott a szemben álló rómaikkal. Feladata csak az volt, hogy a rómaiak lovassági balszárnyának előrehatolását megakadályozza. A numidiai lovasság sikerrel folytatta az időnyerés taktikáját mindaddig, amíg segítséget kaphatott. Hasdrubal ugyanis a római lovasság jobbszárnyának teljes szétverése után a római harcrend háta mögött a numidiaiak segítségére sietett.³ A kétoldalról szorongató pun lovasságnak a római szöv-

⁷ Livius XXII. 45.

⁸ Polybios III. 115, 116, Livius XXII. 47.

¹ Polybios III. 115. Livius XXII. 47.

² Polybios III. 115. Livius XXII. 47.

³ Polybios III. 116. Livius XXII. 48.

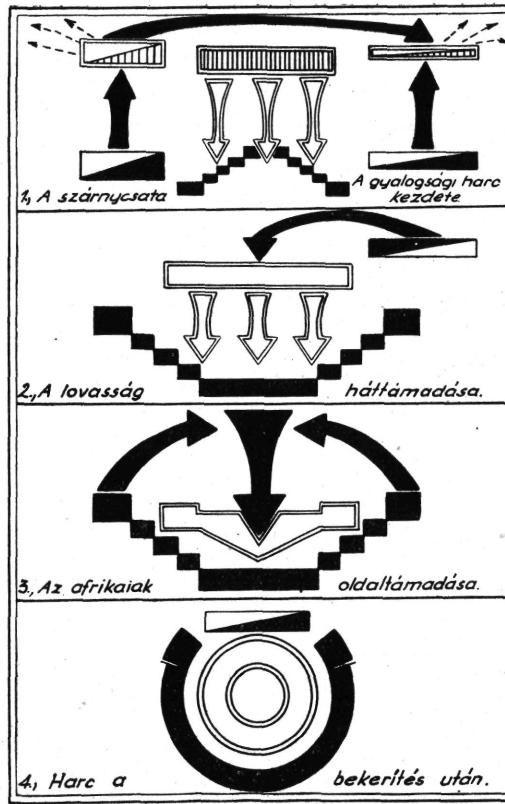
séges lovasok sem tudtak ellenállni, rövid harc után széljelszóródtak a mezőségen és elmenekültek. Hasdrubal a most már egyesített lovasság teljes erejével a rómaiak hátába támadhatott.⁴

A lovassátsáttal egyidőben megindult a római gyalogság ékalakú támadása is a kelta-ibér és gall segédcsoportokból álló pun derékhad ellen. Ebben az összeütközésben a várakozásnak megfelelő helyzet alakult ki. A rómaiak nagytömegű, mélységben sokszorososan növelt sorai az előretolt karthágói centrumot hátrálásra készítették, a félhódalakú arcvonal közepe az ékalakú támadás súlya alatt behorpadt. A rómaiak minden erőfeszítése arra irányult, hogy a gyenge pun centrumot áttörjék, így beékelődjenek a pun arcvonal két szárnya közé, és ezzel lehetetlenné tegyék annak egységes harcát. E cél elérése a rómaiak teljes figyelmét lekötötte, és a csata első szakaszában a kívánt eredményt hozta. A nagy nyomás elől a punok sorai heves harc közben kénytelenek voltak egyre hátrább húzódní: a római ék egyre mélyebben hatolt a karthágói harcrendbe. Természetesen a heves ellenállás miatt az ék elején, az első sorokban harcoló rómaiak száma egyre fogyott. Az elesetteket az ék két oldaláról a középre előrehúzódnó manipulusok pótolhatták. Ennek következtében a pun arcvonal jobb- és balszárnyára csökkenő nyomás hárult. A római gyalogság, amelynek szárnyait már nem fedezte lovasság, természetesen nem kifelé, hanem a nagyobb biztonságot nyújtó közép felé húzódnott. A benyomott pun arcvonal mélységébe hátulról is a katonák tömege nyomult előre. A harc ebben a szakaszban a karthágói derékhad kitartásától függött.⁵ A hispán és gall zsoldosok, akiknek harci kedvét Hannibál jelenléte magasra fokozta, megállták helyüket: a legfontosabb feladatot, amely ilyen esetben a védő középre hárul, a teljes áttörést megakadályozták. Kitartásuk lehetővé tette a következő és csatadöntő mozzanatok végrehajtását.

Hasdrubal lovassági háttámadása idején a tartalékokat alkotó és addig a szárnyak mögött álló afrikai segédcsoportok is megindultak a szárnyak felé. A római gyalogságot, amely az erőszakolt éktámadás miatt amúgyis túlságosan előrehaladt, és összezsúfolódnott a középben, most már nemcsak a megfordult félhold szárnyain álló gall és hispán csapatok szárnyalták túl, hanem a friss, új erőt jelentő afrikaiak is. Az előnyomuló afrikaiak a szárnyakon bekanyarodtak és Hasdrubal lovasságával együtt eleven gyűrűt vontak a rómaiak köré, a római gyalogságot teljesen körülzárták. Az ék előnyomulása lelassult, majd teljesen megállt. A római gyalogság ugyanis hozzá volt szokva, hogy ellenállhatatlan lökéssel nyomuljon előre, főleg, ha az ellenség engedett, vagy hátrált. A hát- és oldaltámadáskor, amely váratlanul érte a rómaiakat, a hátulsó soroknak meg kellett fordulniok. Ez a merev phalanx-harcászat számára végzetesnek bizonyult.

⁴ Polybios III. 116. Lívius XXII. 48.

⁵ Ez a lényeges mozzanat nem kap elég teret a két történetíró munkájában.

AUFIDENA

CANNAE

0-85

Monte Attius
0-85

AURIA T.

A CSATA MOZZANATAI

Megszűnt ugyanis a phalanxot előrehajtó erő, a hátsó sorokban helyet foglalóknak az elsőkre gyakorolt fizikai és erkölcsi nyomása. A harcrend, amely már az előrenyomulással is megbomlott, teljesen felborult. Az előnyomulásnál ugyanis a második lépcsőben elhelyezett princeps-ek benyomultak a felállításnál amúgyis szűkre szabott hastatus-ok manipuláinak réseibe. Ez a mozdulat eleve lehetetlenné tett bármiféle arcvonalváltoztatást, mozgást. A triariusok, akik nem tudtak a résekbe behatolni, a gyors előnyomulás következtében a hastatus-ok és a princeps-ek zárt vonala mögött összetorlódtak. A hátulról jövő támadás következtében kialakult új arcvonallal szemben egyedül nekik kellett szembezállniuk. Feltételezhetőleg a hátulról jövő támadás a triariusokat váratlanul érte, és fordulásuk nehézsége miatt sem tudták felvenni a szükséges harcendi alakzatot. A rómaiak támadóereje ezzel egycsapásra megszűnt, számbeli fölényüket ez a nagyszerű manőver semmissé tette. Ha a consulok a harcrend három oldalának megparancsolják, hogy védekezve tartsanak ki, akkor az egyik oldalon heves rohammal áttörheték volna az erős gyűrűt. De erre a taktikai lépésre a római hadsereg képtelen volt, főleg szerkezeti felépítése miatt. A manipulások ugyanis még a samnii háború után sem váltak teljesen önálló, taktikai egységekké, megmaradtak a legio alkotórészeinek. A legiók mozgására az ismertetett felállítás miatt lehetőség nem nyílt. Ha a legiók egymás mögött állanak, akkor a legnagyobb veszélyben a hátsók visszafordulhatnak, a szárnylegióknak segíthetnek a lovasság és az afrikaiak visszaverésében, mialatt a többi legio az ellenséges arcvonalat áttöri. De a legiók nem egymás mögött, hanem egymás mellett állottak fel, s így egyik sem tudott segítséget vinni a másiknak, annak veszélye nélkül, hogy a phalanx szétesik. A modern harcászat szemszögéből egyszerűnek látszik, hogy a hátsó lépcső, jelen esetben a triariusok sora megfordul és a többiek folytatják a megkezdett előretörést. De gondolkodjunk arra, hogy a római harcászat kategórikusan és mereven arra épült fel, hogy a hastatus-ok, majd a princeps-ek és szükség esetén a triariusok egymásután lépnek harcba. Ez a merev szabályokhoz szokott, arra begyakorolt római hadsereg percek alatt nem tudott új harcrendet kialakítani, arcvonalat változtatni, hiszen abból, mint jelen esetben is, csak rendezetlenség, fejtelenség támadhatott. A bekerítés, amely kétoldali átkarolásból alakult ki, a rómaiak teljes pusztulását hozta.

A csata utolsó szakaszában megkezdődött a rómaiak teljes megsemmisítése. Hannibal a szörványosan és rendszertelenül vezetett kitérés kísérleteket könnyen megakadályozta. A pánikbaesett 50.000 római körül a gyűrű egyre szűkült. Mivel harcolni csak az első sorok tudtak, a tétlenségre ítélt hatalmas tömeg hatásos ellenállás nélkül esett áldozatul a távolról reáhulló fegyvereknek. Az óráig tartó öldöklésben a római

hadsereg teljesen elpusztult.⁶ A rómaiak 86.000 főből álló hadseregéből csak az elmenekült lovasok, a csatában részt nem vevő tábori csapatok és a bekerítésnél harcoló sebesült katonák maradtak életben. Ezzel szemben a karthagóiak csak 6.000 főt vesztek,⁷ melynek zömét a középen álló kelta-ibérek tették ki. Ezek sem a bekerítőharc után, hanem még a rómaiak ék-támadása közben eshettek el. Így fejeződött be i. e. 216 augusztus 2-án a római hadsereg teljes megsemmisülése Cannae-nál.

Delbrück és nyomában von Schlieffen a csata döntő mozzanatának a lovasság háttámadását tekintik.⁸ Nem veszik figyelembe azt, hogy egy ilyen nagyméretű bekerítő hadműveletnél a tényezők sokaságából tevődik össze a siker. Delbrück Polybios elbeszélésében egy ellentmondást vélt felfedezni.⁹ Úgy véli, hogy mikor Polybios Hannibalnak a csata előtt a katonákhoz intézett beszédét bemutatja, a fővezér beszédéből a lovasság háttámadása és az ezáltal elkövetkezendő siker látszik a csata főmozzanatának. Elbeszélésében mégis — hangsúlyozza Delbrück — Polybios sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít az afrikaiak oldaltámadásának, és a lovasság háttámadását is nem mint Hannibal elgondolásának eredményét, hanem mint Hasdrubal ötletszerű elhatározását tünteti fel. Véleményünk szerint Polybios leírásában nem ebben található az ellentmondás. Hannibal ugyanis a legnehezebb feladattal megbízott kelta-ibérek előtt helyesen a lovasság háttámadását hangsúlyozta leginkább, gyalogságának felhasználásáról és mozdulatairól, éppen az ellenfél gyalogságának nagy számbeli fölénye miatt nem is beszélhetett. Polybios leírásából nem tűnik ki, hogy a háttámadás Hannibal elhatározása nélkül, csupán Hasdrubal pillanatnyi ötletéből született meg. A történetíró Polybios nézete azt bizonyítja, hogy ő sem értette meg Hannibal eljárásának minden mozzanatát. Sem a lovasság háttámadása (Delbrück), sem az afrikaiak oldaltámadása (Polybios) önmagában, kiszakítva az események láncolatából nem tekinthető a csata döntő mozzanatának, hanem csak ezeknek a taktikai lépéseknek együttes, időben összehangolt jelentkezése. A háttámadás még nem vezetett volna feltétlenül teljes bekerítéshez, s esetleg az afrikaiaknak a szárnyakon történt bekanyarodása sem eredményezte volna a karthagói gyűrű létrejöttét. A bekerítéshez egy harmadik tényezőnek is feltétlenül hozzá kellett járulnia: az pedig a centrumban harcoló katonák szívós kitartása volt. Ez a mozzanat legalább olyan lényeges, mint a két előbbi. A hadtörténelem ugyanis nem egy esetben bizonyította be később, hogy az arcvonalat alkotó csapatok meggyengítése, elhanyagolása és ennek következtében történt meg-

⁶ A rómaiak teljes pusztulásáról számol be Polybios III. 117, míg Livius az elesettek számát 45.500 gyalogosra és 5400 lovasra teszi. A csatában elesett Lucius Aemilius Paullus consul, mindkét quaestor és több szenatori méltóságú parancsnok. *Livius XXII. 49*

⁷ *Polybios III. 117.*

⁸ *Delbrück i. m. 331. o.* és *Schlieffen i. m. 3. o.*

⁹ *Delbrück i. m. 331. o.*

ingása a bekerítő bekerítését eredményezte. A karthagói centrum kitartása elsősorban a helyes harcrend felállításából következett. A közép előretolásával ugyanis Hannibal időt nyert a másik két mozzanat végrehajtásához.

A centrum kitartása, a lovasság háttámadása, az afrikaiak oldalmozdulata volt az a három tényező, amely a számbeli kisebbségben álló karthagói hadsereg számára a kétoldali átkarolás sikerét biztosította. Ezeknek a mozzanatoknak bátor és merész elhatározása, valamint szívós végrehajtása mutatja Hannibal hadvezéri nagyságát. A három tényező valamelyikével ugyanis már előző ókori csatákban is találkozunk, de összeségükkel nem. A szárnycsatának ez a formája a legkockázatosabb, de ugyanakkor a leghatásosabb is. Epameinondas és a makedón Alexandros (Nagy Sándor) csak az egyoldali bekerítésig jutottak el, a kétoldali átkarolás Hannibal újítása.

A bekerítőharc az egyik legnehezebb harcászati, illetve hadászati feladat. Sikere a csapatok harcértékétől, az elszánt, gyors cselekvéstől, a résztvevő csapatok együttműködésétől függ. A vezetőktől lendületet, merészséget, határozottságot, szervezőképességet és igen nagy szívósságot követel. Hogyan érvényesültek a karthagói csapatok harcselekményeiben, parancsnokaik vezetési munkájában e fontos tényezők? Minek köszönhették a karthagóiak megsemmisítő győzelmüket?

A győzelem egyik oka a lovasság és a tartalékcsoportok *hát-*, illetve *oldaltámadása*, amely a rómaiak beidegzett, merev harcrendjét megbontotta, váratlanságával pedig egységes cselekvésre képtelenné tette. Hannibal ehhez a taktikai lépéshez a megfelelő előfeltételeket is biztosította: nevezetesen a *helyes harcrendi felállítással* és a *tartalékok képzésével*. Már a csata első szakaszában kiegyenlítette a rómaiak számbeli erőfölényét a lovasság helyes elosztásával és centrumának előretolásával. *Frontális vonalának kiképzésével ugyanis megtévesztette ellenségét a főcsapás irányát illetően*. A rómaiak joggal gondolhatták a félholdalakú felállítás után, hogy Hannibal is éktámadással próbálkozik. A legjobb csapatoknak, az afrikaiaknak tartalékban hagyását kockázatos, de célravezető merészséggel határozta el Hannibal.

A csata második szakasza merész háttámadással kezdődött. A lovasság elűzése után ugyanis *az ellenség szárnyai szabadon, fedezetlenül maradtak*. Ez tette lehetővé, hogy a karthagóiak három oldalról *támadó súlypontot képezhettek*. Az így kialakult helyzetben a *római harcrend részeire bomlott, s az eddig legnagyobb nyomásnak kitett pun derékhad, az ellenségre mindenünnen irányított csapások következtében lekötő csoportból szintén bekerítő részleggé vált*. Hannibal mesterien kihasználta az ellenség *harcrendjének, harcászati felfogásának hibáit, a főirányban döntő erőfölényt tudott biztosítani*, addig, *amíg a kiegészítő szakaszon — a pun derékhadnál — csak védelmi tevékenységet folytatott*. Természetesen a *döntő erőfölényt* csak úgy tudta biztosítani, hogy *kockázatosan egy másik*

szakaszt — nevezetesen a frontális arcvonalat — meggyengítette. A karthagói csapatok folyamatosan és állandóan együttműködtek: a balszárnynon álló lovasság a jobbszárnnyival, a lovasság a bekerítő afrikaiakkal a legalkalmasabb időben találta meg a közös cselekvés pillanatát.

A csata befejező-szakaszában a karthagói hadvezetés a legfontosabb elvet tartotta szem előtt: *Minden erővel megakadályozta a rómaiak kitörési kísérleteit. A gyűrü állandó szűkülése miatt a kétségbeesetten harcoló rómaiak nem találták meg a kitörés módját.* A Cannae-i csata azért vált a megsemmisítő csata ókori klasszikus példájává, mert a *gyűrűből egyetlen római sem tudott kitöréssel megmenekülni.* Valószínűleg történtek ilyen kísérletek, de a pánikbaesett, szervezetlen, demoralizált római hadsereg ezeket nem tudta végrehajtani. A karthagói hadvezetés helyesen használta fel a megbomlott és kétségbeesett római hadsereg megsemmisítésére a legalkalmasabb pillanatot, a kitörési kísérletet.

A karthagói parancsnoki kar vezetését *gyorsaság, merészség, határozottság jellemezte.* Hasdrubal, a lovasság parancsnoka, gyorsaságának köszönhetően, hogy a legválságosabb pillanatban meg tudta indítani a háttámadást. Hannibal merészsége a harcrend kialakításában, a csapatok alkalmazásában mutatkozott meg. Határozott terveivel, magatartásával nem a véletlen kénye-kedvének dobtá oda a csata alakulását.

A római hadvezérek, Varro és Aemilius Paullus nem találták meg az új taktika hatástalanító módszerét, rossz vezetésük miatt magáramaradt a hatalmas hadsereg, és ütöképes, áttörő erő helyett harcképtelen tömeggé változott.

A csatában — mint láttuk — különleges jelentősége volt Hannibal lovasságának. A karthagói lovasság „elkeseredetten támadta a jobbszárnnyról a római lovasságot...”, azt elkeseredett ellenállás után szétverte és Nagy Sándornak Arbela mellett követett taktikájához hasonlóan, hátbatámadta a rómaiak centrumát, megrohmozta az itáliai lovasság mögöttes területét, szétverte azt és a könnyűfegyverzetű numidiai lovassággal megrohmozta a római gyalogság oldalszárnnyait és hátát.¹⁰ Hamilcar és Hannibal első-osztályú reguláris lovassága „nemcsak vetélkedett, de túl is haladta Sándor lovasságát.”¹¹

A déli 2 órától, éjjel 2 óráig tartó csata végetért. Az apuliai mezőség a római hadsereg temetője lett. „Soha nem fordult még elő, hogy egy hadsereget olyan tökéletesen megsemmisítettek volna” — írta Engels.¹² A tárgyalt körülményeken kívül Cannae Hannibal hadvezéri képességeinek eredménye is, aki taktikai újításai érdekében, művészileg tudta harcosai győzniakarását fokozni. Hadseregének harcrendje és mozdulatai

¹⁰ Engels: Válogatott katonai munkái. I. kötet. 1940. 184. o. (oroszul).

¹¹ U. o. 182. o.

¹² U. o.

azon a reális elképzelése alapultak, hogy a rómaiak nagyobb erejét csak bekerítéssel tudja megsemmisíteni.¹³

A bekerítés és a megsemmisítés maradt Hannibal sokoldalú tevékenységének, hadvezéri újításainak legfontosabb öröksége. Már az ókorban találkozunk a Cannae-i csata elveinek alkalmazásával és a legtöbb esetben sikerrel érvényesültek Hannibal taktikai elgondolásai.¹⁴

VII.

A Cannae-i csata tagadhatatlanul nagy hatással volt a burzsoá hadművészet fejlődésére. A XIX. század végén a burzsoá teoretikusok nagy lelkesedéssel írtak Moltkéről, akiben véleményük szerint a Hannibaltól eredő bekerítés méltó utánpótlást talált, „ki a francia hadsereget Sedannál teljesen bekerítve, egy modern Cannaeval fejezte be a francia—német háború első fejezetét.”¹⁵ Sedan után azonnal megindult a vita a két hadászati eszköz, az átkarolás és az áttörés eshetőségei fölött, s elsősorban német és francia katonai körök között alapos nézeteltérést okozott. A német vezérkar von Schlieffen, a német vezérkar főnökének munkája nyomán az átkarolás mellett tört lándzsát, míg a francia katonai körök az átkarolást elhibáztattak tartották, s inkább az áttörést kívánták felhasználni az eljövendő háborúban. Schlieffen *Cannae* című tanulmányában kétségtelenül helyes megállapításai mellett alapvető hibát követett el, amelyet még burzsoá ellenfelei is szemére vetettek. Schlieffen — mint említettük — sematizálta a Cannae-i csata tanulságait: a történelem nagy hadvezéreit csak annyira értékelte, amennyiben hadászati és harcászati elveikben a bekerítést alkalmazni tudták. Von Schlieffen szerint az egyetlen és célravezető hadászati lépés az átkarolás, amelyet tekintet nélkül az ellenség intézkedéseire, minden időben alkalmazni lehet. Hogy Schlieffen követői is hasonlóképpen értelmezték mesterük útmutatásait, azt a schlieffeni szellemben nevelt fasiszta katonai ideológusok erősítik meg: „Elegendő az utalás a hadtörténelemre, mely minden kétséget kizárva kimutatja, hogy döntő sikert csakis az átkarolás aratott. Áttörés — jobb híjján — csak kényszereszköz. Célja: az ellenséges arcvonal felszakításával erőszakkal szabad szárnyat teremteni, amelyet azután átkarolhatunk. Mulasztást követ el az a vezető, aki támadásban nem ragadja meg a legkisebb lehetőséget arra, hogy átkarolhasson.”¹⁶ Schlieffen burzsoá ellenfelei — elsősorban a német militariz-

¹³ Hogy miért nem használta ki Hannibal a lehetőségekhez képest győzelmet, megoldatlan kérdés, és egy másik tanulmány témája lehet.

¹⁴ *Adolf Schulten*: Sertorius (Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Leipzig, 1926.) c. könyvében tárgyalja az i. e. I. században vívott csatákban fellelhető bekerítő gondolatokat.

¹ *Horváth László*: Átkarolás és áttörés. Magyar Katonai Közlöny 1925. 7—9. füzet, 628—640. o.

² *Gerbert*: Átkarolás, védelem és ellentámadás. Magyar Katonai Szemle 1937. 7. szám, 18—19. o.

mus támadásától rettegő francia teoretikusok — Schlieffen elméletének elvetését tanácsolták. Bernhardi a „Mai háborúról” című könyvében az átkarolási győzelmeket csak a védők durva hibáinak tudja be, amennyiben azok szárnyaikat visszahajlították. A jövőben a szárnyak lépcsőzésével minden átkarolás elkerülhető lesz. Az arcvonalak nagy kiterjedései is meg fogják nehezíteni az átkarolást úgy, hogy ezek lehetősége alaposan korlátozott lesz.⁴³

Igy hányódott a burzsoá elméletek tengerén Hannibal és Schlieffen. Bekerítés, vagy áttörés? — kérdezték műveikben a burzsoázia katonai apostolai. A többség az átkarolás mellett foglalt állást. Az első világháború előtti osztrák-magyar hadsereg vezetői szintén az átkarolás hívei voltak. Az első világháború után azonban a reakcióssá vált Schlieffen-i elmélet megtalálta méltó szószólóit: Cannae a német imperializmus hadászati elképzeléseinek ábécéje lett. „Szívleljük meg Schlieffennek, mint embernek tanait, s akkor a Schlieffen-fogalom a győzelem fogalmává válik. Ezt a figyelmeztetést a világháború utáni versaillesi béke német hadseregének főparancsnoka, a mai hatalmas német haderő első apostola... intézte 1928 február 28-án, a Schlieffen-napon, a német tisztikarhoz.”⁴⁴ Így vált Schlieffen a német fasizmus eszményképévé. Elméletének alkalmazása jól megfelelt a hitleri kalandorterveknek. „Gr. Schlieffen a világháború előtt a német vezérkar főnöke és nagy tanítómestere, amidőn Cannae című tanulmányában lándzsát tör a megsemmisítés gondolata mellett, tanítványaiiban és követőiben a *gyors döntésben való hitet* (kiemelés T. Gy.) és annak hadászati formáit akarja erősíteni. Tudja azt, hogy hazáját a leendő háború hosszú tartamától és az ezzel járó borzalmaktól megóvni, valamint a két arcvonalon fellépő túlsúllyal szemben a győzelmet biztosítani úgy lesz képes, ha gyors döntést ér el az egyik arcvonalon és így a hadműveleti szabadságát visszanyerve, a végleges döntést a másik arcvonalon keresheti.”⁴⁵ A schlieffeni tervek alapján kidolgozott kalandortervek diadalát látta a fasiszta német és magyar vezérkar, amikor a második világháború elején átmeneti sikereket ért el. „A német legfelsőbb katonai vezetők nagy elődeik és tanítómestereik, Nagy Frigyes, Clausewitz, id. Moltke és Gr. Schlieffen nyomdokain járva azok örökérvényű tanításaikból átmentették a maguk számára a hadvezetés megváltoztathatatlan alapigazságait és feltámasztották a német-lengyel háborúban a schlieffeni megsemmisítő hadászatot a maga klasszikus formájában.”⁴⁶ S ha voltak is nézeteltérések a Cannae-i csata elveinek alkalmazási módoszatai körül, a végeredmény mindig ez volt: „Azt hisszük, szükségtelen még bizonyítanunk, hogy a Cannae-i csata

³ Idézi Horváth László u. o.

⁴ Szönyegh István idézete és megállapítása: Német hadvezetés Schlieffen szellemében. Magyar Katonai Szemle 1940. 3. szám 628—637. o.

⁵ Idézi Szönyegh u. o.

⁶ U. o.

megsemmisítési gondolatának egyeduralmát megdöntötte a Schlieffen által kitermelt és tanított tökéletesebb megsemmisítő gondolat, melyet a német fővezér és hadserege a most folyó háborúban meg is valósít. Ezt csodálja ma az egész világ.⁷ A sikerektől megmámorosodott német vezérkar, igazoltnak látván az „örökérvényű“, biztos győzelmet hozó schlieffeni gondolat diadalát, megindította a Szovjetunió elleni rablőháborúját. A második világháború, a Vörös Hadsereg győzelmei ítélték a schlieffeni hadászat felett. A sztálingrádi csata, a tíz csapás választ adott arra, hogy a győzelmet a hadászati bekerítés, vagy a hadászati áttörés biztosíthatja-e?

A Vörös Hadsereg a második világháborúban mindkét hadászati eszköz között alkalmazta, és bebizonyította azt, hogy a sztálini haditudomány alapján nem ragaszkodik mereven egyik módszer methodikus alkalmazásához sem. Ha a helyzet úgy kívánta, a Vörös Hadsereg hatalmas frontáttörést, máskor német hadseregek tökéletes bekerítését és megsemmisítését hajtotta végre. A második világháború a szovjet hadművészet magasabbrendűségét hirdette s porig alázta a schlieffeni kalandorterveket.

Néphadseregünknek az a feladata, hogy a sztálini haditudomány tükrében tanulmányozza a régmúlt nagy csatáit, és levonja azokat a tanulságokat, amelyek új típusú, fejlődő hadseregünk elméleti és gyakorlati tudásának emeléséhez hozzájárulhatnak.

⁷ Lukács Béla: Hadászati megsemmisítés problémája Cannae, Clausewitz és Schlieffen nyomán. Magyar Katonai Szemle 1940. 8. szám, 319–334. o.